

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Психологія та корекція сімейних стосунків**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
053 Психологія (практична психологія)

Тема №7 *Поняття розлучення та повторних шлюбів*

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (від 15.08.2023 р. №8)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Греса Н.В.

Рецензенти:

1. Провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії морально-психологічного супроводження службово-бойової діяльності Національної гвардії України науково-дослідного центру службово-бойової діяльності Національної гвардії України, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Мацегора Я. В.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент, Шиліна А.А.

План лекції

1. Розлучення як ненормативна сімейна криза.
2. Причини розлучень. Динаміка розлучення та стадії його переживання.
3. Повторні шлюби.

Рекомендована література:

Основна

1. Опорний конспект лекцій з курсу «Психологія сім'ї» для студентів напряму підготовки 6.030103 «Практична психологія». – Мукачево: Вид-во МДУ, 2016р. 94с. Режим доступа: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/720/1/%D0%9C%D0%B0%D1%80%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%20%D0%9C.%D0%9E.%20%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%20%D1%81%D1%96%D0%BC%27%D1%97.pdf>
2. Помиткіна Л.В. Психологія сім'ї. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Л.В. Помиткіна, В.В. Злагодух, Н.С. Хімченко Н.І.– К.: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2010. 270 с. Режим доступа: http://shron1.chtyvo.org.ua/Pomytkina_Liubov/Psykholohiia_simji.pdf
3. Психологія сім'ї: навч. посібник / [Поліщук В.М., Ільїна Н.М., Поліщук С.А., Мисник С.О., Савченко Ю.Ю. та ін.]; за заг. ред. В.М. Поліщука. – [2-е вид.]. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. 282 с.
4. Столярчук О. А. Психологія сучасної сім'ї : навч. посіб. / О. А. Столярчук. – Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с. Режим доступа: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/19502/1/O_Stoliarchuk_PSS_IL.pdf5
5. Ушакова І.М. Психологія сім'ї. Конспект лекцій. НУЦЗУ. 2017. Режим доступа: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/2067/Konspekt_lekcij_PsS.pdf

Додаткова

1. Психологія сімейних взаємин: навч. посіб. / [М.С. Корольчук, ПП. Криворучко, В.І. Осьодло та ін.]; заг. ред. М.С. Корольчука. – К.: Ніка-Центр, 2010. 296 с.
2. Седих К.В. Психологія сім'ї : навч. посіб. К.: ВЦ «Академія», 2015. 192 с.
3. Семейная психология : учеб. пособ. для вузов / Л.Б. Шнейдер. Изд. 3-е. М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2007. 36 с.
4. Бондарчук О.І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. К.: МАУП, 2001. 96 с.
5. Кравець В. Психологія сімейного життя: В 2-х ч. - Тернопіль, 1995. 695 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Пошукова система Google Scholar <http://scholar.google.com/>
2. Пошукова система DOAB <https://www.doabooks.org/>
3. Пошукова система SpringerOpen <https://www.springeropen.com/>
4. Електронна бібліотека Наукова періодика України <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>

Текст лекції

Розірвання шлюбу (розлучення) вважається припинення шлюбу за життя подружжя. Розлучення було завжди, скільки існує інститут шлюбу, ймовірно, розлучення має такий же «стаж» скільки сам сімейний інститут. Вічного і нерозривної шлюбу в історії суспільства не існувало. Форми розірвання шлюбу змінювалися з розвитком цивілізованості, історичного прогресу, ставлення до жінки, національних традицій. Будучи річчю, що належала своєму господареві - чоловікові, жінка майже не користувалася ніякими правами, в тому числі і правом на розлучення.

У XX в. загальний прогрес цивілізації і феміністичний рух на Заході сприяв урівнянню жінок у правах з чоловіками з багатьох питань, у тому числі і з питань розірвання шлюбу. У сучасній європейській сім'ї **психологічне розлучення** - це не просто розпад шлюбних відносин, це дестабілізація всього життєвого укладу. **Основними причинами** розлучень є:

- Матеріальні, побутові проблеми.
- Пияцтво одного з подружжя.
- Ослаблення цінності сім'ї для нинішнього покоління.
- Подружжя невірність.
- Психологічна несумісність.
- Одноманітність і нудьга сімейного життя.
- Нове кохання .
- Відсутність дітей.
- Інше.

Примітно, що жінки більш схильні вважати причиною розлучень матеріальні труднощі, пияцтво і ослаблення цінності сім'ї, а чоловіки швидше нове захоплення, несумісність і нудьгу сімейного життя.

До основних причин зростання розлучень можна віднести:

- зміна функцій сім'ї, а саме господарської (економічної) сторони.
- жінка може заробляти більше, ніж чоловік, і ставати як би більш незалежною;
- успіхи в досягненні рівноправності між статтями (фемінізм);
- відсутність негативних стереотипів у розлучених;
- звільнення від класових, релігійних та національних забобонів;
- зміна темпу і стилю життя в урбанізованому суспільстві;
- диференційованість життєвого циклу;
- зростання тривалості життя;
- посилення міграційних процесів;
- зниження впливу батьків на вибір людини. Наслідком цього є велика кількість «ранніх», поспішних шлюбів.

Фактори, що входять до групи ризику розлучень (збільшують ймовірність розпаду шлюбно- сімейних відносин):

- ✓ конфліктні відносини (розлучення) батьків одного з подружжя;
- ✓ спільне проживання з батьками одного з подружжя на їх житловій площі;
- ✓ пізній або ранній вік вступу в шлюб;
- ✓ деідеалізація партнера;
- ✓ висока особистісна конфліктність одного або обох членів подружжя;
- ✓ нерівний рівень освіти та соціального статусу подружжя;
- ✓ професійна зайнятість жінки, в т. ч. «бікар'єрна сім'я»;
- ✓ вимушене роздільне проживання подружжя (відрядження, роз'їзди, так звана «дистантна» сім'я);
- ✓ зради, сексуальна незадоволеність у шлюбі;
- ✓ відсутність довіри в сімейних відносинах;
- ✓ безпліддя одного з подружжя, неможливість мати дітей;
- ✓ дошлюбна вагітність (так звані «стимульовані» шлюби);
- ✓ народження дитини в перші (1-2) роки шлюбу;
- ✓ спільне проживання з батьками;
- ✓ вживання алкоголю і наркотиків.

Безкризовий розвиток сім'ї є неможливий, однак не всі причини ведуть до її руйнування. Причини які призводять до **зруйнування шлюбу, відносять:**

1. Перевантаження і фізичне виснаження.
2. Зловживання кредитом і сварки з приводу грошових витрат.
3. Егоїстичність. (*егоїстичність і шлюб несумісні*).
4. Втручання батьків.
5. Нереальні очікування.
6. Пияцтво і наркотики. Вони вбивають не тільки шлюби, але й людей.
7. Все, що як би «незаконно» впроваджується у відносини подружжя, здатне встати між подружжям (наприклад, ревності, низька самооцінка та інше).
8. Порнографія, азартні ігри, всі погані та шкідливі пристрасті і звички взагалі.

Отже, розлучення - це наслідок дестабілізація відносин.

Фази розпаду емоційних відносин (за Стівеном Даком)

1.Інтрапсихічна (внутрішня). У одного або обох подружжя (зазвичай більше чутливого) з'являється відчуття внутрішньої незадоволеності. Можливі результати цієї фази:

- змиритися з цим і на поверхні висловлювати задоволення або ніяк не проявляти свою незадоволеність;
- зважитися на те, щоб висловити партнеру незадоволення.

2. Інтерпсихічна (між подружжям) або діадична – партнери обговорюють свої стосунки. На цій фазі підвищується саморозкриття, подружжя пробують експериментувати. Це може тривати роками. Результат можливий так само у двох варіантах:

- перебудова відносин - їх стабілізація;
- прийняття розпаду (якщо експеримент закінчився невдало).

3. Соціальна фаза – в процес розпаду сім'ї залучаються інші люди (родичі, друзі). Факт розпаду повинен стати «загальним надбанням», повинен «санкціонуватися» іншими. Оточення повинно перестати сприймати подружжя як пару. Результат цієї фази: припинення соціальних відносин, розпад сім'ї.

4. Фаза обробки (ніби знову інтрапсихічна). Обидва колишніх дружина переробляють отриманий досвід всередині себе і залишаються зі своїми переживаннями, спогадами. Результат цієї фази можливий у двох варіантах:

- примирення з ситуацією, з собою, витяг позитивних моментів, уроків, придбання особистого досвіду;
- подію сприймається, як невдача, приписувана собі. Це тягне за собою зриви, істерики, неврози.

Стратегії поведінки в ситуації перед розлученням; найбільш поширені з них:

1. Войовнича - (супроводжується бажанням повернути чоловіка (дружину) будь-яку ціну). Тут потрібна перемога, але при цьому поваги ні до себе, ні до партнера немає. Такі, наприклад, спроби нацькувати на зрадника родичів, друзів, дітей, які, за задумом клієнта, повинні довести йому / їй, як неправильно він / вона надходить.

2. Загострення любові - пошук якихось варіантів як би утримати, залучити партнера. Робляться спроби налагодження відносин хоча б на якомусь, чисто дипломатичному, рівні.

3. Прийняти реальність такою, яка вона є. Тут найважче завдання - не вимагати від іншого негайного вирішення, а чекати, поки він / вона сам його (догляд - не відхід) прийме. Отримати необхідні уроки. Це дає можливість у разі обопільної згоди на розлучення зберегти з колишнім чоловіком (дружиною) людяність у стосунках, не закреслювати спільно прожиті роки, звести до мінімуму негативні наслідки для дітей, прийняти розлучення як невід'ємну частину свого буття. Бо без минулого немає не тільки сьогодення, а й майбутнього.

Розлучення в моделі Ш. Кюблер-Росс

1. Ситуація заперечення. Спочатку реальність що відбувається заперечується. На цій стадії ситуація розлучення сприймається з вираженим захистом, за допомогою механізму раціоналізації знецінюються шлюбні відносини: «Нічого такого не сталося», «Все добре», «Нарешті прийшло звільнення» і т.п.

2. Стадія озлобленості. На цій стадії від душевного болю захищаються озлобленістю по відношенню до партнера. Нерідко маніпулюють дітьми, намагаючись залучити їх на свою сторону.

3. Стадія переговорів. Ця стадія найскладніша. Робляться спроби відновити шлюб, і використовується безліч маніпуляцій по відношенню один до одного, включаючи сексуальні відносини, загрозу вагітності або вагітність. Іноді вдаються до тиску на партнера з боку оточуючих.

4. Стадія депресії. Пригнічений настрій настає, коли заперечення, агресивність і переговори не приносять ніяких результатів. Людина відчуває

себе невдахою, знижується рівень самооцінки, він починає цуратися людей, не довіряти їм. Нерідко випробуване під час розлучення почуття відкидання і депресія досить довгий час заважають заводити нові інтимні стосунки.

5. Стадія адаптації. Мета - «перейти» у стадію пристосування до нових умов життя. У тих випадках, коли після розлучення залишається неповна сім'я, дітям також потрібна підтримка в адаптації до нової ситуації.

З практичної точки зору видається більш доцільним **поділ на періоди**, в яких подружжю може знадобитися консультаційна та терапевтична допомога: період перед розлученням; період розлучення; період після розлучення.

1. Період перед розлученням. Основною метою цього періоду є досягнення продуманого, відповідального рішення незалежно від того, чи прагнуть подружжя зберегти дисгармонійний шлюб чи ні. У цей період ще можна попередити подачу заяви на розлучення або взяти його назад, якщо воно вже подане. Подружжю доцільно з'ясувати стосунки подружжя до розлучення як такого, а також мотивації їх вирішення розлучитися.

2. Період розлучення. Це період, коли подружжя вже прийняли рішення про розлучення. На цьому етапі розлучається подружжя слід стримувати свої емоції, направити їх до спільного вирішення конкретних проблем, пов'язаних з розлученням, що є найбільш доцільним для обох сторін, і враховуючи, насамперед, інтереси і проблеми дітей. Емоційний стан подружжя характеризується почуттями гніву і печалі, страху, провини, злості, бажанням відплати. Їм можна протиставити прагнення примиритися з втратою, почуття власної відповідальності, розвиток самостійності і формування нових цілей. Результатом цього періоду є згода з розлученням обох подружжя. Якщо рішення про розлучення було прийнято односторонньо, то партнер вважає його ініціатора винним і знову виникає відчуття втрати, зневаги, безсилля люті або безпорадності. Предметом суперечок і розбратів можуть стати питання майнового розділу або турботи про дітей.

До юридичних питань відносяться розділ майна і квартири, виплата аліментів, визначення дітей до одного з батьків і укладення угоди про зустрічі з ними колишнього чоловіка. Більшість питань краще вирішувати на основі взаємної домовленості, наприклад питання про відвідування дітей або розподіл майна.

3. Період після розлучення. Основним завданням цього періоду є стабілізація становища і досягнення обома членами подружжя самостійності в нових умовах життя. Необхідно оволодіти новою ситуацією, що виникла при розриві подружніх відносин, і запобігти можливі невротичні і депресивні реакції, що мають тенденцію до фіксації в цих умовах.

До специфічних проблем власне періоду після розлучення відноситься продовження конфліктної ситуації між колишнім подружжям. Цьому особливо сприяє спільне проживання після розлучення в одній квартирі. Інше важливе питання, що виникає в період після розлучення, регулювання зустрічей дітей з батьками, в більшості випадків з батьками. Оптимальним є добровільна згода батьків, без суду; такі зустрічі треба надавати у всіх випадках, коли батько може зустрітися з дитиною (за домовленістю з

матір'ю) або коли дитина цього захоче. Таким чином, дійсно створюється ситуація, близька до умов нормального функціонування сім'ї у відношенні зв'язку з дітьми. Завданням кожного з членів колишнього подружжя в даний період є досягнення нового, самостійного способу життя.

Всі наслідки розлучення можна умовно розділити на три групи: 1) наслідки для суспільства (розповсюдження самотності, збільшення кількості неповних родин, зниження дітонародження, дестабілізація суспільства) ;

2) наслідки для тих людей, що розводяться (емоційне пригнічення, депресія, зниження самооцінки, спроби суїциду, самозвинувачення дітей, порушення шлюбних і батьківських настанов та інше) ;

3) наслідки для дітей. Нартова-Бочавер виділяє три типи поведінки дитини, котра переживає посттравматичний стресовий розлад у результаті розлучення: експресивний тип – дитина проявляє сильні відчуття, спостерігаються труднощі в забороні своїх емоційних реакцій (плач, крик, сміх, тремтіння); контролюючий тип – дитина успішно «стримує» себе та її зовнішня поведінка не відрізняється від звичної. Вона справляє враження спокійнішої, ніж раніше. Ця форма поведінки може призводити до соматичних захворювань. Емоційний компонент заблокований, дитина не проявляє відчуттів та емоцій стосовно того, що відбувається. Домінують когнітивний і поведінковий компоненти; шоківий тип – дитина пригнічена, справляє враження відсутньої, яка перебуває в іншому світі.

Ю.Є.Альошина пропонує конкретний приклад тексту повідомлення дитині про розлучення: Нам з татом (мамою) стало важко жити разом, і ми вирішили жити окремо один від одного, але сподіваємося що це не дуже сильно відіб'ється на тобі і головне на твоїх відносинах з кожним із нас. Ми обидва тебе дуже любимо і будемо продовжувати любити так само сильно, як і раніше. Автор наголошує на важливості останньої фрази, так як для дитини відносини з батьками є дуже значними.

Труднощі, що чекають подружжя у зв'язку з розлученням, значною мірою залежать від віку дітей. Якщо діти ще маленькі (не старші двох–трьох років), минуле життя, можливо, не матиме на них такого суттєвого впливу, як на старших. Діти 3,5–6 років переносять розлучення батьків дуже травматично, вони не здатні зрозуміти те, що відбувається, і нерідко звинувачують у всьому себе. До трьох років дитина стає особливо сензитивна до оцінки дорослого, його позиції в ставленні до себе, до емоційних станів дорослого.

Діти дошкільного віку найбільше страждають від розпаду сім'ї. У цьому віці дуже важлива наявність у дитини базового відчуття довіри. Розширення дитячого кругозору приводить до широкого діапазону реакцій на розпад сім'ї. Відбувається диференціація від батьків. Для дитини-дошкільника розпад сім'ї – це руйнування стійкої сімейної структури, звичних відносин із батьками, конфлікт між прихильністю до батька й матері. Переживаючи конфліктну сімейну ситуацію, дитина випробовує сильну депривацію. Така ситуація сприймається, як акт відкидання зі сторони як одного, так і іншого батька.

Дитина 6–10 років, батьки якої розлучилися, може відчувати до них злість, агресію й довготривалу образу. У 10–11 років у дітей нерідко виникає реакція занедбаності та тотальної злості на весь світ. Якщо діти вже дорослі, то розлучення на них може не вплинути, їх це може взагалі не особливо цікавити.

Важливо, щоб діти зрозуміли, що люди різні й, вступаючи у взаємини один з одним, вони інколи не можуть домовитися. Але це зовсім не означає, що ці люди погані. Дитина повинна неодноразово переконатися в тому, що її, як і раніше, люблять обоє батьків. Потрібно зберегти для дітей можливість відчувати себе особистістю й створити умови, за яких можуть бути збережені стосунки як і з матір'ю, так і з батьком.

Якщо обоє розлучених батьків виявляться зрілими, мудрими та терплячими людьми, вони можуть разом продумати все так, щоб їхні діти виграли, а не програли. Час, терпіння й здатність жити, утративши подружню любов, тут у край важливі. Психологічно розлучення триває довго.

Неповна сім'я, що виникла в результаті розлучення, із погляду її виховного потенціалу є найуразливішою. Розпад сім'ї згубно діє на дітей обох статей.

По-іншому розлучення впливає на дітей старшого, зокрема підліткового, віку. Помічено, що підвищена емоційність, неврівноваженість, хвороблива чутливість, властиві перехідному періоду, у підлітка із сім'ї, що розпалася, носять гіпертрофований характер і роблять його психіку особливо ранимою. Відчуття болю й сорому, власної збитковості, неповноцінності, покинутості та самотності, довгий час у таких випадках не залишають дітей, роблять їх грубими, дратівливими, некоммунікбельними, вони втрачають інтерес до суспільної роботи, навчання тощо.

Наслідки розлучення сильніше позначаються на хлопчиках, ніж на дівчатках. Вони стають некерованими, агресивними, утрачають самоконтроль, проявляють несамотійність і тривожність. Їхня поведінка як у школі, так і вдома, більш інфантильна, ніж у дітей із повних сімей. Ця особливість поведінки виявляється від двох місяців до одного року з часу розлучення, але після цього періоду багато труднощів згладжуються.

Частим наслідком розпаду сім'ї є зміна ставлення дитини до матері. Іноді в дитини виникає загострене почуття жалю та ніжності до матері, часом вона звинувачує матір у тому, що лишилася батька, тим більше, якщо в ньому дитина бачила й цінувала такі якості, які могла не помітити мати, або не знала про ті сторони батьківського характеру, які стали джерелом розчарування для матері. Унаслідок цього вона починає критично ставитися до неї й, таким чином, по суті втрачає для себе та другого з батьків – матір. Збільшення відстані між ними виникає й тоді, коли мати, пригнічена своїм горем і новими додатковими турботами, не знаходить достатнього часу для занять із дитиною. Буває й так, що дитина в таких випадках розглядається покинутою жінкою як зайвий тягар, що ускладнює її подальші життєві перспективи. Реакції підлітків на розлучення, які виявляються безпосередньо після нього, досліджені та документовані достатньо добре. Одна з них – шок і відмова вірити в те, що трапилося, – виникає в тих випадках, коли підліток не

усвідомлює всієї глибини сімейних проблем. Гнів і ворожість – також поширена емоційна реакція підлітка на розлучення батьків. Направлена вона звичайно на того з батьків, на якого покладається вина за розлучення. Іншими поширеними переживаннями є відчуття провини, самосуд. Якщо в батьків виникає конфлікт через дітей, то діти можуть якоюсь мірою перекласти на себе відповідальність за розставання дорослих або вирішити, що батько (мати) йде тому, що хоче жити без дітей. Підлітки часто відчують глибоку розгубленість через те, що батьки розлучаються, і старанно приховують це відчуття від своїх друзів. Після розлучення батьків підлітку належить пристосуватися до відсутності одного з них, причому нерідко саме того, до якого він був якнайбільше прив'язаний. Якщо батько (мати) починає зустрічатися з іншою людиною й емоційно прив'язується до неї, то підліток стає ревним та образливим, оскільки вимушений ділити любов близької людини з кимось, на його думку, стороннім. Якщо розлучений батько вступає в новий шлюб, то звичайно й відбувається те, що підліток стикається з необхідністю пристосовуватися до мачухи або вітчима. Характер впливу розлучення на підлітків значною мірою залежить і від характеру його впливу на самих батьків. Їхнє вміння пристосуватися до нової ситуації, особливо якщо над дитиною здійснюється опіка, рішуче впливає на те, як відбуватиметься адаптація підлітка. Чим більше занепокоєння відчують мати й батько, тим вірогідніше, що душевна рівновага їхнього сина або дочки також буде порушена. Слід зауважити, що в тих випадках, коли розлучення приносить полегшення подружжю, воно, відповідно, позитивно позначається й на їхніх дітях.

Внутрішнє життя дитини в ситуації розлучення – це «психологія дитини в термінах драми» – драми внутрішньої, незримой для зовнішнього спостерігача, перед очима якого проходять лише окремі симптоми у вигляді капризів, упертості, негативізму й інших проявів. Звинувачення з приводу розлучення батьків дитина може несвідомо приписувати самій собі. У цьому випадку ті звинувачення, які вона пред'являє батькам, є захистом від відчуття власної вини, несвідомо проєктованої на батька або матір. Відчуття невротичної вини, яке випробовують діти у зв'язку з розлученням, призводить до виникнення страхів. У хлопчиків, згідно з поглядами психоаналітиків, активуються едіпові фантазії вини (відняти в тата маму, бажати зникнення батька). У дівчаток виникають вина, страхи й ненависть до матері. Із погляду дитини, є дві змінюючих одна одну версії: мама вважає тільки батька злим і винуватим, тато – винятково маму. Якщо дитині вдається приєднати себе до однієї з цих версій, то один із батьків буде звільнений від відчуття провини й дитина знову зможе йому довіряти. Під час розлучення батьків формування в дитини відчуття довіри до світу порушується. Світ уявляється їй повним небезпек, ворожості, непередбачуваності, тому батьки повинні враховувати цей момент, усвідомлюючи при цьому, що для дитини обоє батьків однаково важливі, оскільки роблять на неї власний, неповторний вплив.

Повторні шлюби.

Типи повторних шлюбів (за С.Кратохвілом) : 1) шлюб, де один із членів подружжя раніше був у шлюбі, а інший не був у шлюбі; 2) шлюб розлучених людей, що раніше перебували у шлюбі; 3) шлюб який беруть вдовці і вдови.

Повторні шлюби досить поширена альтернатива традиційним шлюбно-сімейним стосункам. Як правило, в результаті розлучення дитина залишається з матір'ю, і в разі створення нової сім'ї виникає проблема вітчимів. Вітчими оцінюють себе в ролі батька нижче, ніж батьки по крові. Вони виконують більш пасивну роль по відношенню до дитини, вважаючи останнього менш щасливим. Але з цією оцінкою не пов'язані ні мати, ні діти.

Завдання повторного шлюбу—це створення умов для об'єднання декількох сімей для утворення нової сімейної системи:

- Визначення нових кордонів сімейної системи, складу сім'ї, сімейних правил, норм сімейної взаємодії;
- Створення нової рольової структури сім'ї з урахуванням попереднього досвіду головування, розподілу ролей, здійснення функції контролю;
- Формування нової сімейної самосвідомості, сімейної культури, сімейної історії.

На думку В. М. Целуйка, у другому шлюбі можуть виникнути серйозні труднощі, що носять закономірний характер, справитися з якими подружжю допомагає їхня життєва мудрість. Часто в таких сім'ях суперечності можуть виникати між подружньою й батьківською любов'ю, якщо від попереднього шлюбу лишилися діти. Заслужують на увагу окремі аспекти батьківсько-дитячих стосунків у сім'ях повторного шлюбу:

1. Ставлення дітей до повторного шлюбу батьків, що визначається віком дітей, їх статтю, взаєминами з тим із батьків, який бере шлюб, сумісністю проживання з ним, типом сімейного виховання, що реалізується в сім'ї. Найбільш висока адаптивність до нового шлюбу в дітей раннього та дошкільного віку, нижча – у підлітковому віці. Дорослі діти внаслідок більшої соціальної й особистісної зрілості виявляються спроможними децентруватись і зайняти позицію розуміння та співпереживання одному з батьків, подолавши первинне почуття ревності і невдоволення.

2. Взаємини вітчима з дітьми. Зазвичай, у результаті розлучення дитина залишається з матір'ю й у випадку створення нової сім'ї виникає проблема вітчимів. Роль вітчима – одна із найбільш складних для чоловіків, а період оволодіння нею – найбільш важкий у новій сім'ї. Успіх здебільшого залежить від того, наскільки швидко чоловік усвідомить те, що йому не варто грати роль "батька", а слід притримуватися своєї власної ролі. Не менш важливо, щоб це розуміла мати дітей і не вимагала від свого нового чоловіка батьківської любові й відповідальності в період його адаптації до нової сім'ї.

3. Взаємини мачухи з дітьми. Дослідження засвідчують, що мачухам у повторних сім'ях буває важче, ніж вітчимах. Ці жінки приходять у вже сформовану сім'ю, деякі з них виходять заміж уперше. Нерідко мачуха – єдиний член сім'ї, який намагається організувати вільний час домочадців, спланувати відпустку, купити всім одяг. Часто те, що роблять ці жінки, сприймається як належне і чоловіком, і прийомними дітьми. У цьому

випадку жінка відчуває на собі значний тягар роботи й повну відсутність любові та взаєморозуміння. Якщо все-таки мачусі вдається знайти підхід до нерідних дітей, то в знак удячності за їхнє добре ставлення до неї вона може в усьому бути надто поблажливою й захищати їх навіть від справедливих вимог батька. Чим менший вік дитини, тим легше вона сприймає мачуху як адекватну заміну матері. Дослідження дали змогу встановити, що підліткам важче налагодити нові стосунки з мачухами, ніж із вітчимами. Це відбувається здебільшого тому, що мачухи відразу починають відігравати більш помітну роль у житті дитини.

Зв'язок, що призвів до одруження розлученого чоловіка зрілого віку з молодою та бездітною жінкою, часто є причиною розпаду його попередньої сім'ї. Чоловік входить до нових подружніх стосунків сповненим сподівань, енергії, а молоду жінку приваблює в ньому досвід, статки та спроможність стати надійною опорою. Поряд з цим існує значний ризик розвитку стосунків за батьківсько-дитячим типом, у яких дружина займає інфантильну позицію. В подальшому успішність цього шлюбу залежить від темпів досягнення соціальної зрілості дружиною та її прагненнях до подружнього лідерства. Часто жінка починає переглядати звички старшого за неї чоловіка та критикувати його через різницю у поглядах, інтересах, дозвіллі, зумовлену віком. Також проблеми можуть виникнути на тлі взаємин чоловіка з дітьми від попереднього шлюбу, витрат бюджету на них. Травматичною темою для чоловіка є й сексуальна невдоволеність дружини.

В більшості випадків повторно одружуються вже розлучені партнери з невеликою різницею у віці. У такому союзі має місце накладання шлюбного досвіду обох партнерів з відповідними позитивними і негативними наслідками. Однак найбільш вразливою стороною цього шлюбу є взаємини між батьківською та дитячою родинними підструктурами.

Повторний шлюб цього типу передбачає налагодження стосунків членів подружжя з нерідними дітьми. Для чоловіка це пов'язано з принципово новим статусом – вітчима, адаптація до якого відбувається під пильним контролем дружини. Іноді жінка прагне прискорити адаптацію чоловіка до ролі «нового батька» її дітей, прискорює хід подій чи проявляє надмірну критичність. Вразливим є й статус мачухи для дружини, яка часто зіштовхується як із внутрішнім опором щодо нерідних дітей, так і з їх неприязню та неприйняттям. У випадку, коли діти чоловіка проживають з його колишньою дружиною, жінка може перешкоджати підтримці їх взаємин з батьком, переключачи його увагу на молодших спільних дітей. Як наслідок, чоловік може збайдужіти до них і теперішньої дружини. Розповсюдженими є й проблемні взаємини зведених братів/сестер, що базуються на ревнощах, неоднаковому ставленні дорослих до дітей. Конкуренція може розгорнутись і у стосунках нерідних та спільних дітей у повторному шлюбі.

Типові проблеми батьківсько-дитячих взаємин у повторних шлюбах: Взаємини мачухи/вітчима з нерідними дітьми, стосунки зведених братів/сестер, надмірна любов до спільних дітей.

Особливо обережно приймають рішення про повторне одруження вдови та вдовці. Слабким місцем цього шлюбу є часте та недоречне порівняння першого шлюбного партнера з другим на тлі ідеалізації померлого чоловіка чи дружини. Цим фактом провокуються й проблеми взаємин мачухи чи вітчима з нерідними дітьми.

Люди, що готуються до життя в змішаній родині, повинні постійно пам'ятати, що у кожного члена нової сім'ї було минуле життя і багато чого з того, що відбувається з ним сьогодні, має свої корені в минулому. Труднощі, що чекають подружжя у другому шлюбі, дуже залежать від віку дітей. Якщо діти ще маленькі (не старше двох-трьох років), минуле життя, може бути, не зробить на них такого сильного впливу, яке вона справляє на більш старших. Якщо діти вже дорослі, то новий шлюб на них може не вплинути. Якщо сімейні справи втягують дітей в грошові, майнові і тому подібні проблеми, тут важливо досягти взаємних угод. Відомі випадки, коли старші діти чинили опір новому шлюбу батьків, тому що побоювалися можливих грошових труднощів.

Повторний шлюб теж потребує адаптації подружньої пари один до одного, однак може бути більш стабільним, аніж перше одруження. Це зумовлюється рядом специфічних ознак повторного шлюбу (аналіз попереднього шлюбного досвіду, більша терплячість до партнера, раціональний вибір партнера, перевірка подружньої сумісності).

Внаслідок серйозного аналізу попереднього шлюбу особистість окреслює для себе нову модель вибору потенційного подружнього партнера, без зайвої ідеалізації, чітко усвідомлюючи його бажані та небажані якості. Надалі подружні взаємини людина будує на підґрунті свідомої симпатії, а не сліпої закоханості. Описана модель поведінки є характерною для зрілих, адаптованих особистостей, які отримують корисні уроки зі свого першого невдалого одруження. Обираючи повторно більш адекватного подружнього партнера, вони також змінюють свою поведінку, демонструючи вищу готовність до компромісів та злагоди. Нерідко трапляються ситуації повторення психологічних проблем у повторному шлюбі. Це відбувається тоді, коли мотивація знаходження шлюбного партнера має неусвідомлюваний невротичний зміст. Наприклад, сформований генетичною родиною життєвий сценарій жертви може зумовити кількаразове одруження жінки з чоловіком-алкоголіком або чоловіка з істеричною жінкою. Загалом ймовірні мотиви повторного одруження можна звести до ієрархії таких варіантів:

1. Відновлення кохання, прив'язаності
2. Досягнення душевного комфорту
3. Покращення матеріально-побутових умов життя
4. Заміна дитині тата (мами) новим шлюбним партнером.

Успішність повторного шлюбу суттєво залежить не стільки від матеріально-побутової забезпеченості чи фізичної гармонії, як від психологічної сумісності подружніх партнерів, їх поміркованості, поступливості та

мудрості. Шлюби, що створені партнерами на ґрунті попереднього досвіду подружнього життя, мають типові психологічні особливості, як-от:

- домінування розрахунку, а не почуттів
- порівняння нинішнього шлюбу з колишнім
- протилежна організація
- повторна адаптація.

Більший вік та життєвий досвід, що містить спогади розриву попередніх шлюбних взаємин, змушують людину, повторно обираючи подружнього партнера, опиратись більше на здоровий глузд, аніж на почуття. Аналізуючи стару і нову лінії шлюбного життя, нова подружня пара налаштовується оптимістично і не поспішає руйнувати й ці стосунки. Однак завадити щасливому сімейному життю у повторному шлюбі можуть глибокі суперечності:

- між старими і новими шлюбно-родинними настановами,
- між попереднім досвідом сімейного життя і новими стосунками,
- між різними або й протилежними індивідуальними звичками подружньої взаємодії чоловіка та дружини,
- між подружною та батьківською любов'ю у родинах з дитиною від першого шлюбу.

Якщо у повторному шлюбі люди постійно співставляють попередній і нинішній подружній досвід, виявляючи, що перший шлюб був більш вдалим, то психологічна адаптація чоловіка та дружини розгортається ускладнено. В процесі порівняння колишнього і теперішнього шлюбного партнера не на користь останнього, подружня пара може починати взаємодіяти за старою схемою, мимоволі переносячи негативи попереднього одруження у нову родину.

Іноді трапляється зворотна ситуація, коли члени нової подружньої пари будують поведінку, протилежну до тієї, що була в колишній родині. Приміром, конфлікти через дрібниці замінюються вимушеними поступками та замовчуванням невдоволення. Таке знецінення позитивного попереднього досвіду негативно впливає на подружні стосунки у повторному шлюбі. Доречним є ретельний взаємний аналіз та критична оцінка досвіду попереднього одруження шлюбними партнерами та вироблення ними спільної прийнятної стратегії співжиття у повторному шлюбі. У будь-якому випадку повторний шлюб відрізняється від попереднього навіть на підставі поєднання двох нових індивідуальностей, що одружилися.

За даними статистики, 28% колишніх партнерів шкодують про розрив шлюбних взаємин і іноді їх відтворюють у зворотному шлюбі. «Зворотний шлюб» – повторне одруження колишніх шлюбних партнерів.

Ініціаторами «зворотного шлюбу» частіше бувають чоловіки, а домінуючим мотивом – прагнення відновити союз та виправити попередні помилки. Існує й ряд інших причин, з якими люди зважуються на «зворотний шлюб», зокрема емоційна прив'язаність до партнера, прагнення зберегти

матеріальний добробут, перебудова шлюбних настанов, збереження стосунків дитини з матір'ю\батьком, страх самотності.

Успішність побудови взаємин у відновленому шлюбному союзі залежить від того, наскільки узгоджується мотивація «зворотного шлюбу» у кожного з членів подружжя. Якщо ж чоловік та дружина не готові змінюватися, то настає повторне розчарування у шлюбному партнерові. Трапляються «зворотні шлюби», що здійснюються багаторазово. Причинами цього феномену є нестійкість психіки членів подружжя, їх невротична залежність від шлюбного партнера. За умов достатньої гнучкості, поміркованості та злагодженості дій шлюбних партнерів їх повторний шлюб може стати джерелом справжнього подружнього щастя і батьківської втіхи.